

„Mi mind a ketten fölvarrnánk a sárga csillagot”

– MÁCSAI PÁL ÉS BALIKÓ TAMÁS NYILATKOZIK
SZEGVÁRI KATALINNAK –

Mácsai Pál

1985-ben Nyugat-Berlinben tanultam, mint ösztöndíjas. Ott láttam először a *Gettó* című színdarabot. Előző évben mutatták be a Haifai Színházban. Írója, Joshua Sobol, aki akkor még a Haifai Színház igazgatója volt, 1939-ben született Izraelben, tehát nem élte át a holocaustot. Ő ezzel a darabbal debütált Európában. Az előadást Peter Zadek rendezte. Az előadás olyan hatással volt rám, hogy azonnal megvettem a szövegkönyvet az aulában. Lefordítottam magyarra azzal a meggyőződéssel, hogy Magyarországon ennek a témának olyan akusztikája lesz – ha lehet ezt a szót használni –, mint sehol máshol Európában.

Joshua Sobol egy gettósínház életén keresztül mutatja be azt, hogy egy szörnyű szorításban élő kis nép hogyan próbálja meg saját művészetét megfogalmazni, ugyanakkor arról is képet ad, hogy a gettó lakossága hányféle módon próbálja megkísérelni a túlélést. Nem azt az alapképletet mutatja fel, hogy minden kiszolgáltatott ember ártatlan bány és minden náci gyilkos, hanem azt, hogy bizony a kiszolgáltatottak, történetesen éppen a zsidók között is vannak vétkesek. Vétkeesebbek és kevésbé vétkesek. A fasizmus az áldozatot is fasizálja, ahogy mindenféle terror ezt teszi. És azt is, hogy még a náci is – aki a végén ugyan meghúzza a ravaszt és gyilkol – ember.

Egyikünk sem zsidó, és mind a ketten zsidók vagyunk. Mi mind a ketten felvarrnánk a sárga csillagot, ha fel kéne varrni, akár zsidók vagyunk, akár nem. És mind a ketten fölvarrnánk a fekete csillagot, meg a magyar csillagot és mindenféle csillagot, az etikai meggyőződésünk ebben a dologban tökéletesen megegyezik.

Balikó Tamás

Farkas András református prédikátor azt írta 1538-ban, a mohácsi vész után néhány esztendővel, hogy a magyar nép és a zsidó nép története kísértetiesen azonos. Az volt a meggyőződése, hogy a magyar és a zsidó is választott nép. Én ezzel vitatkozom, mert szerintem az Úr színe előtt nincsenek

választott és nem választott népek. De ez a sorspárhuzam, a nagyhatalmak szorításában vergődő, a megmaradásért, az identitásért vagy akárcsak a nyelvükért küzdő kis népek párhuzamba állítása kétségtelenül megragadja a lényegét. Nagyon sokáig élt is a magyar tudatban a zsidó–magyar párhuzam. Aztán később, Mária Terézia korában ez megfordult, és a 19. században már erősödtek az antiszemita jelenségek.

Úgy gondolom, hogy ez a mű másképpen és mélyebben hat a magyar nézőre, mint mondjuk a londonira, mert Angliában egy győztes impérium elkényeztetett fiai nem látnak benne mást, mint egy távoli kis nép történetét.

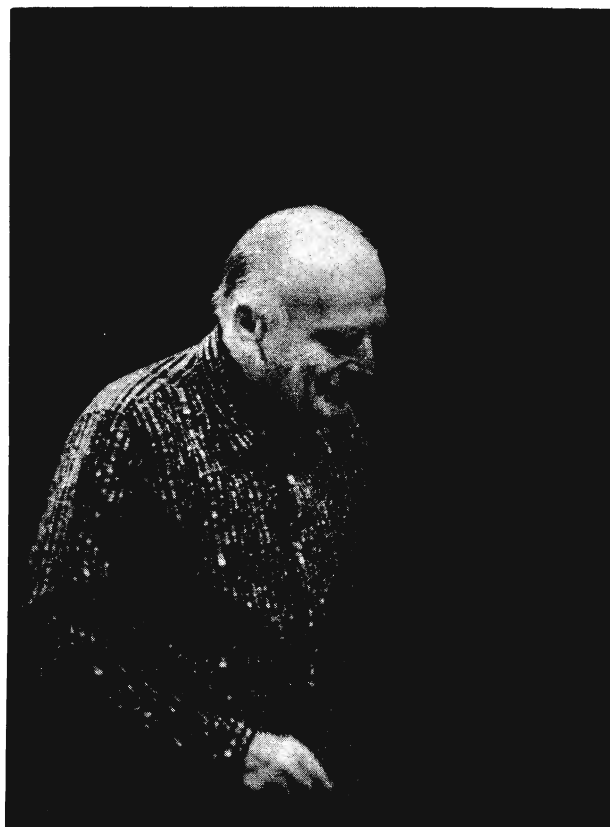
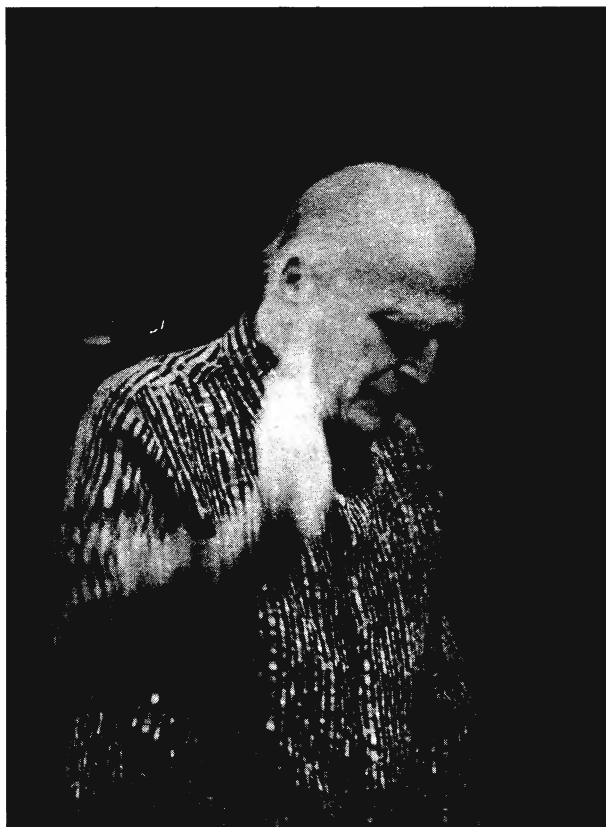
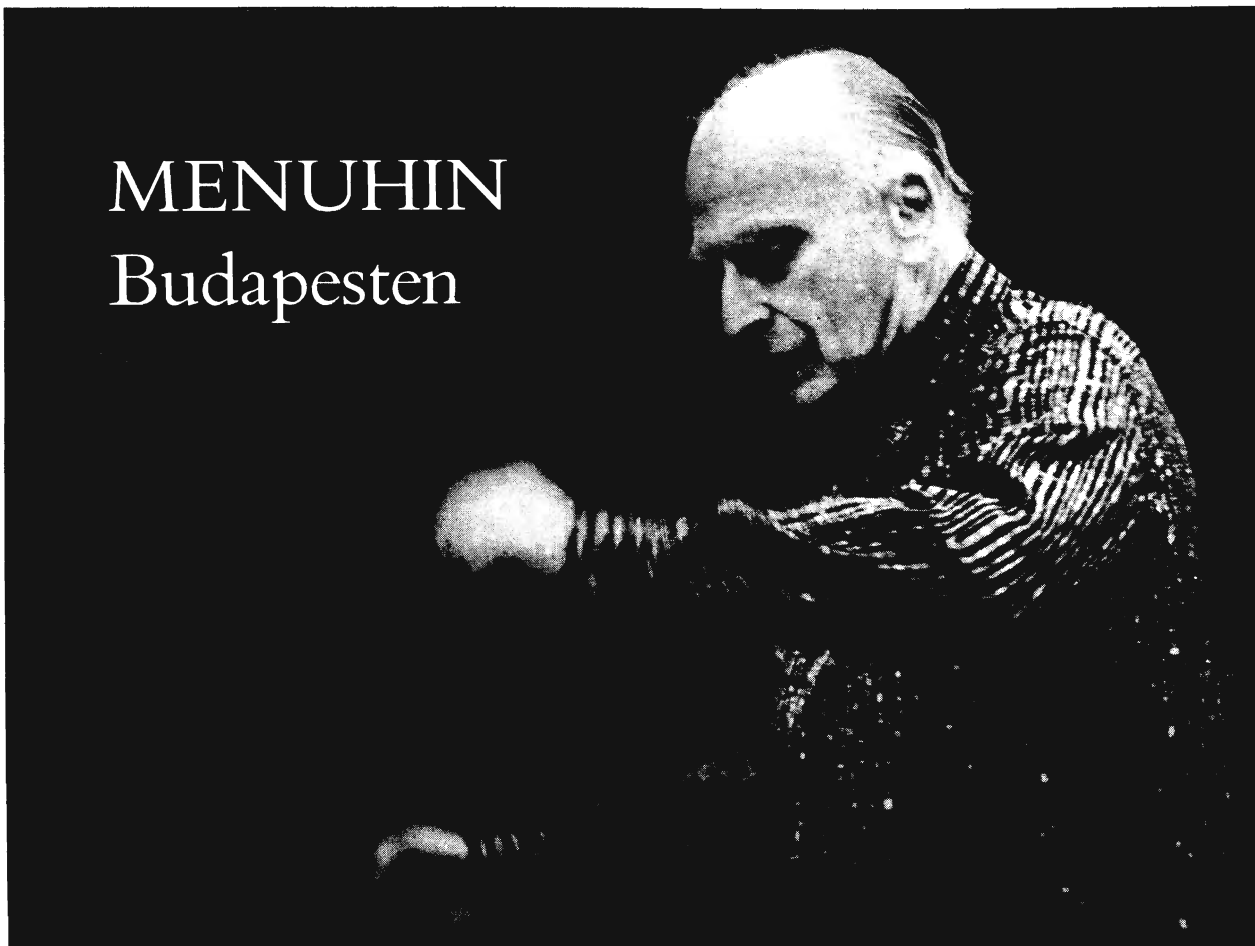
Amióta ember él a földön, azóta azok a dolgok és tartalmak, amelyek túlmutatnak a testen, a kézzelfogható anyagi világon, s amelyeket léleknek, kultúrának, szellemnek hívhatunk, mindig két rokon fogalomban nyilvánulnak meg. Hitben és a fanatizmusban. E két fogalmat egymástól csak egy hajszál választja el. Amíg hisz az ember, és amíg nem kerül véraldozatba a hite, addig hívő. Ha fanatikusává válik, az abban nyilvánul meg, hogy ölni is képes érte. Amikor megtörténik a vétség, a gyilkosság, akkor a hívő is elpusztul.

Ebben a darabban nem az egyenruhás szerepét játszom – azt eljátssza az egyenruha. Én az embert élem meg, aki az utolsó felvonásban meghúzza a ravaszt. Nem lehet játszani, amikor karácsonykor, szenteste végignézzük, hogy meztelen csecsemőket kénsavval öntenek le és drótbá tekernek. Ezután már nem lehet játszani a játékkal. Azzal lehet csak játszani, ami személyes kérdés. Hogyha én azzal játszom, ami értékes: a saját életemmel, a meggyőződésemmel, a hitemmel, a véremmel, a testemmel, a lelkemmel – akkor az talán valamilyen segít. Talán megnézik s megértik, amit közölni szeretnék.

Mindenfajta übermenschet gyűlölök, megvetek. Ellene élek, lázadok, harcolok. Legyen az zsidó übermensch, germán vagy magyar übermensch. Bármilyen. Minden olyan nacionalista ellen küzdök, aki gazdasági, fajtabeli, területi vagy politikai hivatkozással egy másik emberfia fölé helyezi önmagát.

MENUHIN

Budapesten

KÓBÁNYAI JÁNOS FOTÓI

Hernádi Miklós / „ELHAGYTUNK VALAMIT”

BUDAPESTI BESZÉLGETÉS JOSHUA SOBOLLAL

Derűs, körszakállas, ötven körüli, mozgékony férfi. Mint minden jó író, egyetlen riporteri kérdést sem intéz el begyakorlott mondatokkal. Két újabb darabja, a *Weininger éjszakája* (Nagyvilág, 1988/2) és a *Gettó* bejárta a német, osztrák, brit, észak-amerikai színpadokat. A zsidóság és Izrael ma népszerű téma. Ő azonban nem felvilágosítást végez. Hazájához, Izraelhez fűződő viszonyát tisztázza zsúfolt nézőterek előtt. A *Gettó* Madách-beli premierje után váltjuk szavakra korábbi levelezésünket. Szavai néha elakadnak – innen tudható, jobban tud gondolkodni, ha nincs riportert a közelben.

– *Mit tart a budapesti forró sikerről, a magyar közönség reakciójáról?*

– Csak tapasztalhatom a közönség élményét, de át nem élhetem, hogy Ronald Laing egyik aforizmáját alkalmazzam. A *Gettó* előadásait sok országban végigülve, úgy tapasztaltam, a közönség minden alkalmat megragad, hogy nevetessen. Talán ezért is oly feszült a nézők figyelme. Mindenütt heves érzelmeket kavart fel a *Gettó*. A benne megörökített életanyag kétségkívül igen borús. Egy bensőséges közösség halad az elkerülhetetlen pusztulás felé. De nem „könnyítésként” szóttem be derűs, tréfás részeket, hanem mert meggyőződésem: a való gettóéletből sem hiányzott a humor.

– *Eltér a holocaust-irodalomtól abban is, hogy Kittelt, a náci gettóparancsnokot nem sátánként ábrázolja.*

– Talán azért, mert közlő próbáltam ábrázolni. Megtehettem, mert a való Kittel múltjáról elég sokat tudunk. Civil korában színészkedett, szaxofonon játszott. De figurájában 3–4 ismert náci tiszt fiziognómiája egyesül. Semmit sem ér az olyan színház, amelyből eltávolozva nem ezt mondják az emberek: „Az ismerőseimre, itt-ott magamra ismerhettem”. Nos, ha Kittelt embertelen gonosztevőnek állítom be, a felismerés, a ráismerés egyszerűen lehetetlenné válik. De hasonlóan nehéz a jellemekkel való azonosulás akkor is, ha a másik oldalon csupa hőssel van dolgunk. Srulik bábuja, aki minduntalan megmenti Chája életét, korántsem hős. Bizarr tünemény, aki talán nem is meggyőződésből cselekszik. Annál is kevésbé, hiszen Srulik mozgatja, beszélteti mindvégig. Így a cselekmény végül is a darab elején kilátásba helyezett tömeggyilkossági aktus elnyújtott késlekedése. Bekövetkezik a gettóbeli színtársulat lemészárlása – de akár el is maradhatna. Sem bekövetkezése, sem esetleges elmaradása nem a jellemek elvetemültségéből vagy erkölcsösségéből következik. Mindkét olda-

lon emberek állnak, akik távoli, torz erők kivitelezőivé, illetve áldozataivá lesznek.

– *Zsidó tárgyú darabjait mindenütt szívesen játsszák. Arra következtet-e ebből, hogy az európai antiszemitizmus kihunyóban lenne?*

– Az antiszemitizmust az európai kultúra krónikus betegségének tartom, mely hol lappang, hol kitör, járványos méreteket öltve. A társadalmi változások felgyorsulása többnyire előhívja. Ma új tüneteket mutat, de ez akkor is ugyanaz a betegség. A neoliberalizmus, amely ma Európa-szerte hódít, hamarosan ki fogja termelni a betegség új formáját. Résen kell lennünk. Vizsgálóra kell vennünk a kórokozókat, mielőtt a járvány kitörne. Mint minden járvány, először ez is szórványos göcöket támaszt. Az antiszemitizmus szószólóira nem szabad legyintenünk, feszülten kell figyelünk őket, nem szabad sajnálnunk a fáradságot, hogy kimutassuk érveik lázas esztelenségét. Mint másban, e téren is a megelőzés járhat a legnagyobb sikerrel.

– *Őn a Sorbonne-on tanult filozófiát, az egzisztencializmus fénykorában.*

– Sartre gondolatai csakugyan belém ivódtak. A *Gettó* egyik helyén valaki ezt mondja: „Isten akarata, hogy ez történt velünk”. Valaki más rögtön vitába száll vele: „Nem, nem Isten – gonosz emberek akarata ez”.

Emlékszik talán Weiner doktornő dilemmájára a darabban: inzulint kell beosztania súlyos és könnyebb cukorbetegek között. *Választania* kell: néhány, amúgy is súlyos beteg ember halála árán megmentse-e sok más, könnyebb beteget, vagy inkább kinek-kinek a szükséges adagot adja, s így az inzulinkészlet egyharmar kimerül. Ez már a *szelekció*, amelyre – szentségtörő módon – Isten helyett emberek vetemednek. Később a gettórendőrség megmenthet családoként két-két gyereket, ha a harmadik gyerekeket bevagonírozzák. Iszonyú teher az ilyen döntés. Különböző, egyformán erkölcsös (vagy erkölcsön túli?) válaszok adhatók az ilyen feladatra. Hozzám Gensnek, a gettó zsidó rendőrfőnökének válasza áll a legközelebb: menteni kell mindenáron, még akár emberéletek, sőt, akár kollaboráció árán is.

– *Az ember persze nem veheti át Isten dolgát, de Isten sem adhatja át a maga dolgát embereknek! Ha szabad így mondani, előbb Isten hibázik. Ezek a példázatok számomra nem annyira kulcsdrámaiak, mint inkább talmudiak. Bár megjegyezném, a Talmudban, ahogy Kierkegaardnál is, Istennel szemben az embernek sosincs igaza. Viszont a gettóbeli jelle-*

mek kissé didaktikusan képviselik a rettenetes helyzetre adható válaszokat. A közösségnek van szocialista, cionista, vallásos és ellenálló protagonistája. Köszönhet-e drámaíróként bármit is Brechtnek?

– Nagyon keveset. Én mindig az életanyagból indulok ki, szinte kínos hűséggel, sohasem elvont embertípusokból. S épp a dokumentumok sugallatára éreztem meg, hogy ha valahol, a gettóban széttörik a zsidó sztereotípiája. A zsidó lélek mindenekelőtt sokszínű. (Csak az antiszemitizmus egyszínű.) A drámai jellem, ha jól gazdálkodunk vele, mindig erősebb, mint az az ideológia, amelynek oltárán oly gyakran feláldozzák. Freudnak sokkal többet köszönhetek, mint Brechtnek. Gens, a rendőrfőnök például egyedülállóan tragikus figura, belső konfliktusok tépázzák, mégis meg tudja őrizni integritását, döntéseinek koherenciáját. S ha ez megvan, már az sem számít, milyen áron jutott el az integritáshoz. A Gettó jellemeinek szinte csodája, hogy a bennük dúló ellentmondások végül is megférhetnek egymással.

– Van néhány saga-szerű könyvünk a modern zsidóság pokoljárásáról. Ha *Uris Exodus-a diadalmas*, *Hausner és Braham könyve keserű*. Ők és persze még *Borowski* vagy *Bettelheim* is nyilvánvalóan és teljes joggal, ha szabad így mondani, zokon vették a dolgot. Az Ön gettódarabja az emberéletnek szinte természetes részeként kezeli a gettóéletet, s így talán a legáltalánosabb tanulságokat szűri ki témájából.

– Amikor befejeztem a *Gettó* írását, tudtam, hogy nem sikerült megörökítenem a téma minden árnyalatát. Elküldtem 1983 tavaszán a 800 túlélő egyikének, Aba

Kovnernek, aki dicsérte, de hiányolta belőle a földalatti mozgalom ábrázolását. Azt válaszoltam, akkor még csak mentegetőzősképpen, hogy ez külön darabot érdemelne. Azóta megírtam ezt a darabot, s a harmadikat is, amely a gettóórház életét ábrázolja. Titkolniuk kellett a németek elől például a kórházban kitört tífuszjárványt, hogy késleltessék a deportálást. Most együtt van a trilógia, de ez még mindig nem ugyanaz, mint a gettóban élni. Hiába, életet ember nem teremthet, legföljebb drámát írhat.

– Nyilatkozta, hogy öt évébe telt, amíg a *Gettó* írásába bele mert vágni.

– Bevallom, visszaretentem a holocaust ábrázolásától. Túl sokan írtak róla, és mégis keveset. Én nem vagyok a holocaust szakértője, csupán a vilnai gettó életébe ástam bele magam. Maga a holocaust – éppen ezért nehéz írni róla – nem csupán századunk, de az egész nyugati civilizáció legjelentősebb eseménye. Ha már egyetlen zsidó meggyilkolása is megalapozhatta az utóbbi kétezer év nyugati civilizációját, akkor fel sem lehet mérni, milyen irdatlanul nagy horderejű esemény hatmillió zsidó meggyilkolása.

Egyszer Svájcban elhajtottam a rágógumimat. Utánam jött valaki – tudjuk, milyen rendszeretőek a svájciak –, és figyelmeztetett, hogy elhagytam valamit. A holocaust olyan élmény, amely nem csupán a zsidókra, az egész emberiségre tartozik. Túl könnyen hagytuk magunk után. Azt hiszem, saját magunkat is folyton figyelmeztetnünk kell: elhagytunk valamit.

EGON SCHIELE RAJZA